

АВТОР У «РУНО ОРОШЕНОМУ» ДИМИТРІЯ ТУПТАЛА

У статті характеризується образ автора крізь призму текстових характеристик. Визначаються такі складові індивідуального стилю автора, як пафос, логос та етос. Оскільки «Руно орошенное» Димитрія Туптала є зразком української проповідницької літератури XVII століття, то автор розглядається передусім як проповідник, тобто йому притаманні риси, характерні для релігійного дискурсу. Біографія Димитрія Туптала є досить відомою, проте дослідниця акцентує увагу не на її фактах, а на текстовому образі автора. На основі дослідження подаються висновки, що превалюючою складовою індивідуального стилю проповідника XVII століття є риторичний етос.

Ключові слова: проповідь, бароко, образ ритора, пафос, логос, етос.

В статье характеризуется образ автора сквозь призму текстовых характеристик. Выделяются такие компоненты индивидуального стиля автора, как пафос, логос и этос. Поскольку «Руно орошенное» Димитрия Туптала является образцом украинской проповедческой литературы XVII столетия, то автор рассматривается прежде всего как проповедник, то есть ему присущи черты, характерные для религиозного дискурса. Биография Димитрия Туптала достаточно известна, однако исследовательница акцентирует внимание не на её фактах, а на текстовом образе автора. На основе исследования даются выводы, что превалирующей составляющей индивидуального стиля проповедника XVII столетия является риторический этос.

Ключевые слова: проповедь, барокко, образ ритора, пафос, логос, этос.

The article characterizes image of the author through text characteristics. Such components of the author's style are distinguished as the pathos, the logos and the ethos. «Dewy Fleece» «Runo Oroshennoje» by Dimitriy Tuptalo is an example the Ukrainian sermon literature of the XVIIth century, the author is analyzed primarily as a sermoner, that is he conveys typical feature characteristics which are common for religious discourse. The biography of Dymytriy Tuptalo is well-known, but the researcher focuses her attention not on its facts but on the text image of the author. On the basis of this research she makes conclusions that a prevail component of individual style of a sermoner of the XVIIth is a rhetoric ethos.

Key words: sermon, baroque, image of the rhetor, pathos, logos, ethos.

«Чуда Пресвятої і Преблагословенної Діви Марії» Димитрія Туптала були видані 1677 року в типографії Новгород-Сіверського. Усі подальші видання (1683, 1689, 1691, 1696, 1697, 1702) надруковані в Чернігові та відомі під назвою «Руно орошенное». У цьому творі автор робить спробу описати відомі на той час дива від ікони Божої Матері, що знаходилася в Іллінській обителі м. Чернігова.

У різні роки вивченням збірки оповідань-міраклів, а також проповідницькою спадщиною автора займалися М. Попов [13], Ф. Титов [16], І. Савченко [15], О. Матушек [11], М. Федотова [17], Є. Поселянин [14].

Останнім часом науковці шукають нові шляхи студіювання творів епохи Бароко, засновані на сучасних методах дослідження, до яких відносяться різноманітні аналізи тексту. Новим в цьому плані представляється показ образу автора в риторичному ракурсі.

Особливостям його розкриття присвячував свої роботи О. Волков [2; 3]. В. Карасик акцентував свою увагу на особливостях релігійного дискурсу [8]. Оскільки «Руно орошенное» є зразком української

проповідницької літератури XVII століття, його можна віднести саме до цього виду дискурсу.

Особливістю цього виду дискурсу є акцентація на божественній основі світу, духовній сфері буття. До числа учасників дискурсу відноситься Бог, який виступає як суперагент. До нього звернені всі молитви, псалми, сповіді [9]. Спілкування людини з вищою силою та представником духовенства привідкриває їй вічну істину.

Мета релігійного дискурсу – виробити позитивні якості читача (або слухача, якщо проповідь виголошується в храмі), підкреслити їх, сформувати у людини правильне розуміння ролі Бога у її житті. Тому проповідникам рекомендувалося цитувати Святе Письмо та іншу духовну літературу.

О. Волков виділяє поняття «образ ритора», який складається як співвідношення його індивідуального стилю до уявлення суспільства про риторичні ідеали і виявляється в аспектах пафосу, логосу та етосу. Пафос визначається як емоційно-вольовий аспект образу ритора, логос – як інтелектуальний, етос – як етичний. Їхня взаємодія утворює цілісну картину [2].

Автор у «Руні орошенному» дотримується точки зору, що Богородиця справжня заступниця за людський рід. Це він підкреслював, по-перше, описом усіх див, які відбувалися під час звернення людей до Іллінського образу, по-друге, конкретними історіями, наведеними в інших підчастинах кожної «Роси» – «Прилогах» і «Повчаннях».

За класифікацією Аристотеля, риторичні промови поділяються на епідейктичні (показові), судові та дорадчі залежно від часу виголошення, основного змісту та відношення до аудиторії.

Дорадча промова належить до майбутнього, її задумка у прийнятті рішення, а предмет – користь чи шкода аудиторії. Судове мовлення стосується минулого, його завдання – у звинуваченні чи виправданні, тобто встановленні істини й справедливій оцінці факту. Епідейктичне мовлення належить до позачасових, вічних цінностей. Замисел його – похвала чи осудження, а предмет – затвердження принципів і цінностей. Виходячи з цього, ми можемо сказати, що «Руно орошенное» як зразок проповідницької літератури (богословського пласту тексту) належить до епідейктичної промови. Відповідно до цієї класифікації, виділяють і три образи ратора.

Епідейктичний пафос полягає у виробленні в аудиторії уваги, формуванні знань та навичок. Він є тим, що підносить людину, оскільки розвиває моральні якості та творчі здібності людини, організовує творчу діяльність аудиторії. Він сприяє вдосконаленню духовного світу слухача/читача.

У логосі автор використовує аргументи до аудиторії – посилання яких засновано на апеляції до уявлень аудиторії про її користь, необхідність чи її самопізнання. Серед цих аргументів присутні аргументи до людини, які включають у склад посилань висловлення чи зображення позиції опонента. Аудиторія має обирати між припустимими і неприпустимими висловлюваннями чи фактами.

Димитрій Туптало показує конкретні приклади випадків порятунку людей Богоматір'ю, моделюючи різні ситуації. Головна мета такого тексту – переконати аудиторію у правильності обраної стратегії поведінки – звертатися за допомогою до Божої Матері. Як реальність у цьому творі приймаються духовний світ та моральність особистості. Автор не лише вдосконалює духовний світ своїх читачів, але й сам, таким чином, виступає взірцем. Його духовний світ є досконалим, автор чітко розуміє свою місію і ніяк від неї не відступає. Автор епідейктичної промови часто говорить про свою моральну недосконалість. Димитрій Туптало вживає формули скромності та самоприниження. Проте у проповіді він формально ставить себе вище за аудиторію, бо повчає її.

Окрім вищеназваних, Димитрій Туптало використовує аргументи до авторитету, засновані на апеляції до зовнішньої для відправника та отримувача інстанції, яка розглядається як достовірне джерело знань чи норми.

Як авторитетні для себе джерела автор декларує Біблію, вирази святих отців. Це аргументи від авторитету Святого Письма та Отців Церкви. Серед авторів, яких часто згадує Димитрій Туптало, –

св. Ієронім [5; арк. 187], св. Григорій Назіанін [4, с. 150], св. Григорій, папа Римський [4, с. 150], св. Амвросій [5, арк. 188], св. Іоан Златоуст [4, с. 158; 5, арк. 181], Касіодор [4, с. 156], Іоан Дамаскин [4, с. 158], св. Ісидор [4, с. 150]. За їхньою допомогою автор досягає своєї кінцевої мети – морального напучування читача.

Але найчастіше проповідник користується аргументами від факту. В оповіданнях він описує факти зцілення людей, які просили про це біля богородичної ікони. Автор використовує чітку схему. У кожній «Росі» наведено оповідання про диво, яке виступає аргументом на користь певної тези, висловленої на початку тексту (теза – моральний постулат). «Роса любові» – диво плачу ікони (факт) підтверджує любов Богоматері до людства (моральний постулат). Сльози показано тут як засіб очищення людської душі від гріхів. Вони як образ з'являються у всіх підчастинах («Прилог», «Повчання», «Бесіда»). Диво друге пов'язується із мотивом захисту Дівою Марією ченців від татарського нашествия. «Роса втіхи мандрівників» – із концептом віри, що є духовним підкріпленням тим, хто у відчаї. Приклади також підпорядковані цій меті. У «Росі зцілення» йдеться про духовні та тілесні хвороби людини. «Роса остраху ворогів» містить диво про черницю Олександру, що не могла молитися через страхи. У «Бесіді» Діва Марія порівнюється з фортецею, яка боронить людей від ворожої навали. У «Прилозі» автор показує, як саме це відбувається. За подібним зразком створені й усі інші «Роси». Таким чином, схема побудови твору підпорядковується кінцевому замислу автора – духовно вдосконалити читача.

У «Руні орошенному» для автора є характерними емоції, пов'язані з милосердям, співчуттям, побажанням для всіх добра.

У релігійному дискурсі, до якого належить проповідницька література, віра, як складова релігійного пафосу, є превалуючою. Всі інші риторичні емоції є похідними, фундаментованими на її основі. Віра автора виробляє у читача/слухача позитивні риси, вчить любити, співпереживати, бути великодушним тощо. У той же час завдяки їй реципієнт позбувається заздрісності, скептицизму, іронії, стремління до успіху за будь-яку ціну, страху, породжує в собі оптимізм.

Серед видів любові домінує агапе – здатність побачити в конкретній людині образ і подобу Богу, незважаючи ні на що. Це найвища форма любові. Дух як сутність чи окрема душа людини – вища реальність, тіло, уражене гріхом, і – як наслідок – неміччю, нижча. Шляхетна частина душі прагне до з'єднання з Богом, інша – до гріха. Автор вірить, що допомога Богородиці може зробити людину досконалішою, настановити на правильну позицію у житті, наблизити до ідеалу.

Він доводить правильність багатьох добрих вчинків героїв явленням див (гора, яка пересувається молитвами майстра золотих діл та священників [5, арк. 43]; явлення душі юнака-мученика в образі голубки; суд над митником Петром, коли його душу врятовує хлібина, кинута в жебрака [5, арк. 177]; діалоги пустельників з ангелами та бісами; милість

Ісуса Христа до брата з монастиря; порятунок розбійника Богоматір'ю). Прикладами він показує свою позицію. Серед позитивних героїв часто зустрічаються ченці, з чого можна зробити висновки, що автор пропагує чернечий спосіб життя (неабияка обізнаність з особливостями чернечого життя, переваги його перед мирським). Людина в помислах автора створена за подобою Божою – вона має власну волю і можливість потягу до позитивних вчинків. За власною волею грішить людина також, проте автор широко сподівається, що кожна людина за допомогою власних зусиль та дій Пресвятої Богородиці спроможна вдосконалити себе й відкривати себе знову й знову з позитивного боку.

Логос «Руна орошеного» вказує на Димитрія Туптало (автора) як на обізану людину, одного з найвизначніших інтелектуалів свого часу (тут ми маємо враховувати аспекти знань та особливості риторичного мистецтва, які викладалися в колегіях у ті часи (зокрема, у Києво-Могилянській, де вчився автор), та загальний рівень пізнання світу вченими, відомостями з історії, біології, географії, астрономії тощо, що були в їхньому арсеналі), зацікавленість літературними творами.

У «Руні» автор використовує епідейктичну чи показову аргументацію, спрямовану на встановлення принципів і цінностей, на основі яких обговорюються проблеми. Якщо зазвичай українська барокова проповідь схиляється до побудови за принципом хрїї (проповіді Антонія Радивилівського, Іоанікія Галятовського, Лазаря Барановича), то «Руно орошеное» не підпадає під цю тенденцію.

Під час розповіді автор використовує такі топи, як порівняння (передбачає структуру подібності чи відмінності на основі яких терми зв'язуються й стає можливим вибір (порівняння Богоматері з руном [5, арк. 6], заповідей з гусями [5, арк. 112], дощу з ученням, а росу з мовленням (цитування Ісаї) [5, арк. 8], бісів і свиней [5, арк. 104], Богоматері з імлюю [5, арк. 30] тощо); співставлення (Богоматір, яка дарує світові радість, співставляється з лозою винограду та вином, на яке Христос перетворив воду [5, арк. 83]). Словник автора вирізняється достатнім багатством і різноманітністю. Не використовується просторічна лексика, мовлення правильне, чисте, лаконічне. Усі висловлювання є доречними. Побудова твору струнка. Туптало вміло пояснює явища. Логос його можна назвати високим. Автор використовує деякі схоластичні прийоми, проте його стиль є досить живим, що показує добре володіння композиційно-мовленнєвими формами опису, розповіді, міркування. Усі підчастини твору логічно пов'язані між собою спільними темами. Невипадково навіть назви підрозділів обираються такі, що можуть бути спрямовані на моральне вдосконалення читача: «Роса любові», «Роса виправлення

людей». Завдяки високому логосу Димитрій Туптало досягає авторитету ритора. Приклади підібрані вдало, ними автор ілюструє нові риси душі, яких повинен набувати читач книги чи слухач проповіді. У структуру проповіді добре вписуються й описи чуд.

Автор широко використовує метафори, порівняння, епітети, що є також дуже характерним для барокової проповіді.

Як і інші українські проповідники XVII століття, досліджуваний нами автор велику роль приділяє не лише формі проповіді, а й її змістові, зокрема моральному. Тому значною мірою в їхній творчості досяг етос автора.

У «Руні орошеному» автор виявляє сумлінність, оскільки не створює непродуманих і непередбачених висловлювань. Усі факти й положення показуються як очевидні, тобто він переконує аудиторію в тому, що вони винятково правильні. Він є компетентним у цій галузі. Безсумнівною є співвідносність усіх його висловів «з наукою Христовою», як рекомендував у першій українській гомілетичі «Наука, або спосіб зложення казаня» Іоанікія Галятовський, наголошуючи на марності побудови проповіді без принципів і догматів православ'я. Ця позиція є чіткою й непорушною. Туптало аналізує інформацію, вправно добирає її та вживає доводи, зважаючи на інтереси та духовні потреби читачів, враховуючи свої цілі й завдання. Використовує Димитрій Туптало позитивну інформацію для роботи з аудиторією (у нашому випадку – читачами), беручи до уваги необхідність навернення її на добрі справи. Доводячи, він наводить значущі і для сприйняття читача, і для переконання його факти, намагається урізноманітнити їх. Автор критикує не аудиторію безпосередньо, а її недолки, просто закликає завжди дотримуватися віри у заступництво Богоматері, яка обов'язково допоможе, навіть у безвихідних ситуаціях.

У проповідницькій літературі риторичний етос виступає центральною, базовою складовою образу автора.

Таким чином, образ автора в «Руні орошеному» співставний реальному Димитрію Тупталу – ченцю-проповідникові, високоосвіченому, зі зразковою репутацією, який бажає повернути читача на високо-моральне життя, дотримання заповідей. Велике значення в казаннях надається саме етичній складовій. Виходячи з тексту, можемо схарактеризувати загальні риси, притаманні проповідникам XVII століття. У пафосі превалує вища форма любові – агапе, яка виражається у визнанні провідної ролі Бога. Автор добре володіє прийомами, характерними для української барокової проповіді. Перспектива подальших студій полягає у вивченні барокової проповіді періоду її розквіту і специфіки української барокової проповідницької культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоній Радивилівський. Огородок Марії Богородиці / Антоній Радивилівський. – К.: Друк. Києво-Печерської лаври, 1676. – XXVIII+1128 с.
2. Волков А. А. Основы риторики : [учебное пособие для вузов]. – М.: Академический Проект, 2003. – 304 с.
3. Волков А. Теория речевой аргументации. – М.: Из-во Московского университета, 2009. – 398 с.
4. Димитрій Туптало. Руно орошеное / Димитрій Туптало // Сіверянський літопис. – 2009. – № 4. – С. 151–174.

5. Димитрій Туптало. Руно орошенное / Димитрій Туптало. – Чернігів : Друкарня Свято-Троїцького монастиря, 1683. – 6+107 арк.
6. Іоанікій Галятовський. Ключ розуміння / Іоанікій Галятовський. – К. : Наук. думка, 1985. – 445 с.
7. Іоанікій Галятовський. Наука, альбо способ зложення казання / Іоанікій Галятовський // Українська література XVII ст. : Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / [упоряд., приміт. і вступ. стаття В. І. Кречотня ; ред. тому О. В. Мишанич]. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 108–133.
8. Карасик В. Язык социального статуса: [монография] / В. Карасик. – М. : Ин-т язык-я АН СССР, Волгоград. пед. институт, 1991. – 495 с.
9. Карасик В.И. Религиозный дискурс / В. И. Карасик // Языковая личность : проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики : [сб. науч. тр.]. – Волгоград : Перемена, 1999.
10. Лазар Баранович. Меч духовный / Лазар Баранович. – К. : Друк. Києво-Печерської лаври, 1666. – XXVIII+764+3 арк.
11. Матушек О. Ю. Символіка Богородиці в метатексті барокової літератури : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О. Ю. Матушек. – Харків, 1999. – 19 с.
12. Петров Н. И. Из истории гомилетики в старой Киевской академии / Н. И. Петров // Труды Киевской духовной академии. – 1866. – Кн. 1. – С. 87–124.
13. Попов М. С. Свт. Димитрий Ростовский и его труды (с 17 рисунками) / М. С. Попов. – СПб. : Типо-литография М. П. Фроловой, 1910. – 355 с.
14. Поселянин Е. Святитель Димитрий Ростовский и его творения / Е. Поселянин // Русский паломник. – 1909. – № 17. – С. 268–270.
15. Савченко І. В. Чудеса від ікони Божої Матері Іллінської в літературній обробці Димитрія Ростовського (Туптала) / І. В. Савченко // Сіверянський літопис. – 2000. – № 2. – С. 42–48.
16. Титов Ф. И. Св. Димитрий, митрополит Ростовский, бывший ученик Киевской духовной академии (1651-1709) / Ф. И. Титов // Труды Киевской духовной академии. – 1909. – № 10. – С. 173–239.
17. Федотова М. А. Ораторская проза Димитрия Ростовского (украинский период: 1670-1700 гг.) : автореф. дис. ... кандидата филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / М. А. Федотова. – СПб., 1995. – 23 с.
18. Феофан Прокопович. Про риторичне мистецтво / Феофан Прокопович // Філософські твори. — К. : Наук. думка, 1979. – Т. 1. – С. 103–507.